
УДК 811.161.2

КРУГЛИЙ СТІЛ «МОВА ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ»

В останні десятиліття в Україні видано нові покоління підручників для загальноосвітніх навчальних закладів. У процесах підручникотворення насамперед задіяні установи Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних наук України, Національної академії наук України, державні і комерційні видавництва. Підручники для школи нині проходять різнорівневу експертизу, оскільки вони мають відповідати державним стандартам і щодо змістового наповнення, і щодо дотримання мовного стандарту.

Питання якості підручників для загальноосвітніх навчальних закладів — важлива ланка в турботі суспільства про стан освіти в Україні. За умови зростання кількості інформації й використання різноманітних шляхів її поширення шкільні підручники проходять тест на життєвість, відповідність віковим особливостям учнів, тест на відповідність мови підручників літературному стандарту української мови.

На круглому столі «Мова підручників для загальноосвітніх навчальних закладів: сучасний стан і погляд у майбутнє», який відбувся в Інституті української мови НАН України 11–12 листопада 2014 року, було порушено такі проблеми: специфіка сучасного підручникотворчого процесу в Україні: мовний вимір; технологія створення сучасного підручника; експертиза навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів; культура мови

© С.Я. ЄРМОЛЕНКО, А.Ю. ПОНОМАРЕНКО, 2015

сучасних програм та підручників для загальноосвітніх навчальних закладів; мовні помилки в підручниках: об'єктивний і суб'єктивний аспекти; термінопростір сучасного підручника; динамічна стабільність мовної норми в підручникотворенні: лексика, граматики, стилістика; шляхи вдосконалення мови сучасних підручників.

Серед учасників круглого столу — науковці Інституту української мови НАН України (Н. Горголюк, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, С. Бибик, Т. Коць, А. Пономаренко, Г. Сjuta, О. Данилевська, Л. Колібаба, Н. Яценко, О. Задорожний, Г. Бардукова та ін.), Інституту педагогіки НАПН України (Т. Засекіна, Н. Голуб та ін.), Інституту інноваційних досліджень та змісту освіти (О. Дубовик, Н. Шинкарук, О. Николук), ННДІ українознавства і всесвітньої історії (С. Бойко, О. Смольницька, О. Цебро, О. Хоменко та ін.), співробітники Міністерства освіти і науки України (О. Котусенко), вчителі-методисти — автори підручників (В. Сичова, А. Ворон, В. Солопенко та ін.), викладачі педагогічних вишів (М. Вашуленко, Л. Мацько, К. Голобородько, О. Маленко, В. Шляхова), представники видавництва (Н. Заблоцька, І. Іванюк («Генеза»), Л. Щербакова («Грамота»), І. Красуцька («Освіта»), «Педагогічна преса»), ЗМІ (К. Рибалко, О. Мостепан, («Дивослово»), Т. Синьоок («Літературна Україна»), Д. Матат («Освіта України»).

Зі вступним словом звернулася заступник директора Інституту української мови НАНУ Ніна Горголюк, яка наголосила на актуальності проблем, винесених для дискусії, зацентрувавши на мові підручників. Іван Огієнко сформулював головну вимогу до підручника — написання його українською літературною мовою, інакше «це сильно нашкодить нашій культурі». Він мав рацію, адже підручник — це та інформаційна модель, що акумулює весь людський досвід, формує світогляд молодого покоління державотворців. Завдання учасників засідання — випрацювати рекомендації, які прислужаться для створення підручників нового покоління — якісних, ефективних, доступних; визначити важливі віхи в процесі сучасного підручникотворення.

Мова сучасних підручників у світоглядному й прагматичному вимірі привернула увагу і стала темою доповіді модератора круглого столу професора Світлани Єрмоленко, завідувача відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАНУ. Погляди науковців і освітян — теоретиків і практиків — на створення ідеального підручника для ЗНЗ не завжди збігаються. Так і має бути. Підручники з різних галузей знань — суспільно-гуманітарних, природничо-математичних, художньо-естетичних ... — об'єднує мова, адже нею структурується й засвоюється будь-яка інформація. Хочемо, щоб сучасні підручники виховували патріотів України. У зв'язку з тим, що в сучасній дидактичній філософії приділяють (точніше, мають приділяти) велику увагу поняттю національної ідентичності, бажано, щоб це поняття в удосконаленій мовній формі було актуалізоване в сучасній навчальній літературі. До речі, зміст книжного терміна *ідентичність* можна передати такими

словами Ліни Костенко: «всяк народ на ділі доведе — хоч там нема того, що є деінде, зате є те, чого нема ніде».

Що має давати неперервна мовна освіта? Динамічний розвиток словника, пов'язаний із профільним навчанням; вироблення орфографічної стійкості; уміння сприймати і створювати тексти; володіння нормами усного спілкування. Шкільна освіта формує мовну особистість. Для цього мають бути *психологічні передумови* (переборення мовної непевності, мовна стійкість); *комунікативні передумови* (наявність мовного середовища, досягнення автоматизму володіння мовою, професійно орієнтоване навчання мови); *соціальні передумови* (соціальна вигода від володіння українською мовою, взаємодія особистої і суспільної перспективи професійного зростання).

Сьогодні всі говорять про надмірне ускладнення шкільних програм. Інколи виникає асоціація з, умовно кажучи, «науковим спамом». У лабіринтах наукових термінів, які пропонують програми з різних дисциплін, губиться інтерес учнів до отримуваної в школі інформації.

Микола Вашуленко, академік Національної академії педагогічних наук України, автор «Букварів», що витримали десятки перевидань, ознайомив присутніх з особливостями мовного оформлення підручника з навчання грамоти. Зміни в суспільстві істотно змінили думку про «Буквар» як першу навчальну книгу першокласника. Нині «Буквар» розглядаємо як перший підручник навчання рідної мови, він орієнтує учня на активну участь у всіх видах мовної діяльності.

Заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогіки НАПН України Тетяна Засекіна порушила питання, чи має бути якийсь документ, що жорстко регламентує створення підручника, чи це творчий пошук, до певної міри стихійний процес? До державного стандарту бажано створити глосарій шкільної освіти. Програми і підручники мають відповідати глосарію. Нині в Україні масове впровадження неапробованих підручників. На помилки у навчальних книгах найчастіше звертають увагу батьки учнів. Чи варто експертним комісіям розглядати саме рукописи підручників? Напевне, потрібно давати гриф «Рекомендовано» на книгу, яка вже малим тиражем пройшла апробацію, експериментально перевірена. Реформи в освіті бажано здійснювати керовано і виважено.

Ніна Голуб, завідувач лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки НАПН України, зазначила, що державний стандарт — це обов'язковий документ, і відступати від його вимог ми не можемо. У нас єдина програма, і саме під цю програму створюються підручники. На жаль, фіксуємо відступи від програми: ми або ускладнюємо, додаємо те, чого немає в програмі, або спрощуємо, не викладаємо в підручнику деяких тем, передбачених програмою. Типовим явищем стало уникнення реалізації завдань соціокультурної змістової лінії навчання мови або ігнорування компонента «соціо». Важливо підготувати функ-

ційно грамотного учня не лише в межах предмета, а з виходом на соціум. Дитина має усвідомлювати свою роль у суспільстві.

На основних нововведеннях в організації та проведенні експертизи навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів наголосила Ольга Дубовик, начальник відділення науково-методичного забезпечення загальної середньої освіти Інституту інноваційних технологій та змісту освіти МОН України. Уперше кожному вчителю українських шкіл буде надано можливість обирати і замовляти саме ті підручники, які відповідатимуть його дидактичним пріоритетам.

Позитивної інтриги зібранню додала участь у ньому безпосередніх споживачів продукції підручникотворців — учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Анастасія Скоблюк, учениця 11-А класу СЗШ №281 м. Києва, розповіла, наскільки підручники відповідають освітнім потребам сучасних школярів і чи допомагають вони в підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання.

Учитель початкових класів приватного навчального закладу НВК «Школа I ступеня — дитячий садок «Всесвіт» (м. Київ) Олена Таровська у виступі шукала відповідь на питання «Якою має бути мова підручників XXI століття?» Підручникотворцям варто створювати сучасний підручник сучасною мовою, орієнтуючись на потреби і психолого-педагогічні характеристики цільової аудиторії — сучасних школярів в амплітуді між поколінням Y (випускників) і поколінням Z (першокласників). У перспективі — формування освітніх практик силами самих учнів, персоналізація навчання, використання відкритих освітніх ресурсів.

Оксана Данилевська, старший науковий співробітник відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАНУ, схарактеризувала елементи тоталітарного дискурсу в українських підручниках з історії періоду незалежності.

Світлана Бирик, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України, зосередилась на проблемі використання елементів розмовно-побутової сфери спілкування для вирішення лінгводидактичних завдань. Доповідачка відзначила, що під час планування завдань для учнів треба враховувати, що вони не всі говорять літературною мовою вдома (побутова мова в селі й у місті), а тому на роботу з текстами розмовного стилю покладено вагоме лінгводидактичне і виховне завдання — прилучати учнів до естетики щоденного міжособистісного спілкування розмовним стилем літературної мови.

Тексти розмовного стилю, що їх пропонують учителі для прочитання, ситуації, за якими учні складатимуть діалоги, повинні справляти і психологічно-розвантажувальний ефект, оскільки в реальній українськомовній практиці органічний і такий компонент, як національний гумор. Розіграні побутові діалоги, створювані тексти мають формувати в учнів і критичну оцінку до надлишку обценізмів, вульгаризмів, просторіччя в сучасній сценічній мові — мові драматургійного мистецтва, мультиплікації, кіно, телебачення.

Тетяна Коць, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАНУ, проаналізувала лінгводидактичний потенціал публіцистичних текстів у підручниках для загальноосвітніх навчальних закладів. Використання публіцистичних текстів зобов'язує авторів підручників дотримуватися визначальних ознак стилю, мовної норми, забезпечувати суголосне настроюм доби, віку учнів змістове наповнення.

Старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАНУ Ангеліна Пономаренко запропонувала підручникотворцям доповнити навчально-методичні комплекти з української мови ще одним складником — зошитом-словником з української мови, у якому варто поєднати кілька сегментів — тлумачний, фразеологічний, орфографічний, перекладний (для шкіл з викладанням мовами національних меншин) словнички. Кожний сегмент має охоплювати достатній для досягнення дидактичної мети у відповідному класі реєстр-мінімум і друковану основу для власноруч створеного під керівництвом учителя словничка.

Надія Сологуб, провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАНУ, підкреслила, що і в інформаційну добу, незважаючи на розмаїття джерел інформації, роль учителя в навчальному процесі залишається провідною. Приєднуючись до загальної думки про актуальність круглого столу, доповідачка вважає за потрібне порекомендувати найближчим часом провести круглий стіл про роль учителів в оволодінні учнями українською мовою. У сучасних підручниках бажано постійно оновлювати художні тексти, вони повинні відповідати часові, бо саме завдяки цим дидактичним матеріалам відбувається естетичне та інтелектуально-емоційне виховання школярів.

Галина Сюта, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАНУ, з'ясовуючи роль шкільного підручника як засобу формування й розширення інтелектуального тезаурусу сучасних учнів, провела опитування старшокласників. Воно виявило низький рівень володіння мовно-поетичним афористичним матеріалом, невміння вживати відомі художні цитати для підкріплення думки. Тому одне із завдань підручників з української мови та літератури — уміщувати й популяризувати ці мінітексти як своєрідні етномарковані формули висловлення певних тем, реакції на певні ситуації тощо. Звичайно, якщо йдеться про виховання учнів, які не тільки висловлюються, спілкуються, а й думають по-українському, мають сформований український інтелектуальний тезаурус.

Доцент кафедри методики викладання та культури української мови Інституту філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького Валентина Шляхова наголосила на тому, що підручники до етапу рекомендації до використання в ЗНЗ мають проходити етап апробації. Нині цьому на заваді стоїть недостатнє фінансування. Учні не повинні через безгрошів'я в державі

навчатися за неякісними підручниками, у яких порушено принципи науковості й доступності. Авторам програм, підручників і завдань зовнішнього незалежного оцінювання варто дотримуватися уніфікованого підходу до використання термінології, щоб не виникало різночитань і непорозумінь.

Автор підручників з української мови, вчитель-методист вищої категорії СЗШ №281 м. Києва Вікторія Сичова в замальовках із повсякдення сучасної школи на реальних прикладах показала сильніші й слабші сторони підручників у навчальному процесі. У новій лінійці підручників з української мови, доопрацьованих після апробації, авторів зорієтували на збільшення кількості вправ за рахунок скорочення словничків. Хоч загальновідомо, що часто словнички в підручнику — єдине інформаційне джерело для учня, бо насправді словників (орфографічних, тлумачних...) у шкільних бібліотеках здебільшого немає.

Оксана Тищенко, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ, на основі аналізу рукописів підручників, посібників з української мови виявила системні лінгвальні вади (порушення мовних норм, змістова неточність, неетичність формулювань, невідповідність джерельної бази) та лінгвістичні вади (термінологічно-поняттєва й змістова неточність, нелогічність). Доповідачка наголосила, що неточності спричинені прогалинами в лінгвістичній компетентності автора; невідповідністю навчальних програм сучасній лінгвістичній та лінгвальній картинам; редакторськими недоглядами.

Ніна Яценко, старший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ, зазначила, що сьогодні для нас актуальними мовно-освітніми проблемами залишаються ті, які свого часу порушував І. Огієнко: написання шкільних підручників, функціонування української термінології, видання українськомовної навчальної літератури. Адже саме їх вирішення допомогло б сформувати українську свідомість і менталітет українця. Термінологія у шкільних підручниках повинна бути усталена, уніфікована, тлумачення термінів має бути доступним для учнів. Саму кількість термінів, рекомендовану для засвоєння, необхідно перевірити. Вирішувати цю проблему потрібно на рівні укладання державних стандартів, програм, співпрацюючи з відділом наукової термінології Інституту української мови НАНУ.

Лариса Колібаба, старший науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАНУ, у виступі «Мова сучасних підручників для початкової школи на тлі літературних норм» детально проаналізувала типові випадки порушення норм літературної мови в сучасних навчальних книгах для молодших школярів. Жваве обговорення викликали формулювання завдань і приклади речень із букваря, підручників з математики, рідної мови, природознавства, образотворчого й музичного мистецтва, «Сходинок до інформатики».

Професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Анжеліка Попович напо-

лягає на здійсненні обов'язкової лінгвістичної експертизи шкільних підручників з усіх предметів, а також пропонує оновити нормативну базу щодо єдиного мовного режиму в загальноосвітніх навчальних закладах. Також вона вважає за доцільне відновити практику апробування шкільних програм з різних предметів у школах і їх обговорення у педагогічних вишах.

Кандидат біологічних наук Олександр Задорожний звернув увагу присутніх на вікові особливості формування і функціонування центральної нервової системи людини, зокрема головного мозку. Він наголосив, що розвиток мієлінових оболонки деяких нервових волокон (з високою швидкістю проведення нервових імпульсів) триває до 12–13 років, а повноцінний гормональний фон для вищої нервової діяльності людини створюється з настанням її статевої зрілості. Від цих об'єктивних біологічних факторів залежить як швидкість сприйняття інформаційних потоків, так і обсяги їхнього засвоєння, що треба враховувати авторам створюваних підручників. Надмір термінів і понять низки підручників, зокрема з біології, може закономірно викликати розвиток процесів гальмування (через перезбудження та втому) певних ділянок мозку, що призводить до втрати уваги, інтересу й бажання вивчати ту чи ту тему, той чи той предмет. Високий рівень науковості підручника далеко не означає, що випускники загальноосвітніх навчальних закладів у своєму повсякденні будуть використовувати всі закладені в ньому знання.

Мовні помилки в підручниках з математики було проаналізовано у виступі Наталії Мацько, старшого наукового співробітника лабораторії математичної і фізичної освіти Інституту педагогіки НАПН України. Доповідачка також обґрунтовувала потребу створення сучасної концепції державної мови на основі позитивного досвіду мовної політики інших держав.

Ганна Бардукова, молодший науковий співробітник відділу граматики Інституту української мови НАНУ, зосередила увагу на двомовних підручниках з природознавства для середньої школи, зокрема на якості перекладу. У разі, коли оригінальний текст підручника створено українською мовою, під час перекладу його російською для шкіл з викладання мовами нацменшин часто увиразнюються мовні огріхи українського тексту. Ретельна робота над перекладом дає змогу вдосконалити і текст оригіналу підручника.

Під час круглого столу обговорено найгостріші проблеми сучасного підручникотворення, прозвучало багато цікавих конструктивних ідей, які ближчим часом буде впроваджено в практику, та найголовніше — відбувся діалог між усіма учасниками підручникотворчого процесу, і вони почули один одного.

Учасники засідання констатували, що науковий, змістовий рівень підручників за останні десятиліття змінився відповідно до стратегії й тактики сучасної шкільної освіти, і висловили такі пропозиції:

— об'єднати зусилля всіх учасників підручникотворчого процесу для забезпечення високої якості підручників для загальноосвітніх навчальних закладів, у зв'язку з чим рекомендувати

Міністерству освіти і науки України:

— здійснювати обов'язкову лінгвістичну експертизу шкільних підручників з усіх предметів;

— спільно з Національною академією наук України, Національною академією педагогічних наук України розробити порядок та критерії лінгвістичної експертизи підручників;

— передбачити проведення обов'язкової апробації підручників до етапу рекомендації їх до використання у ЗНЗ та видання масовим тиражем;

— оновити нормативну базу щодо єдиного мовного режиму в загальноосвітніх навчальних закладах;

— розробити термінологічний глосарій до Державного стандарту початкової загальної освіти, Державного стандарту повної загальної середньої освіти;

— дотримуватися уніфікованого підходу до використання термінології в програмі, у всіх альтернативних підручниках та завданнях ЗНО;

— переглянути чинні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з огляду на дотримання принципу доступності навчання, відповідності віковим особливостям учнів;

— забезпечити право вчителя обирати підручники та інші складники навчально-методичних комплектів і отримувати їх у потрібній для забезпечення ефективного навчально-виховного процесу кількості.

Інституту української мови НАН України:

— забезпечити інформування учасників підручникотворчого процесу про динаміку норм сучасної української літературної мови;

— узагальнити результати моніторингу мови підручників у вигляді рекомендацій з культури мови для редакторів освітніх видань.

Світлана ЄРМОЛЕНКО, Ангеліна ПОНОМАРЕНКО (Київ)

Статтю отримано 17.12.2014

*Svitlana Yermolenko
Angelina Ponomarenko
Kyiv*

ROUND TABLE "LANGUAGE TEXTBOOK FOR SECONDARY SCHOOLS:
CURRENT STATUS AND OUTLOOK"